

Bőrbetegségek az ókori Mezopotámiában¹ Diagnózis és terápia

Skin diseases in Ancient Mesopotamia. Diagnosis and therapy

András Bácskay

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

bacs kay.andras@btk.ppke.hu

Krisztián Simkó

Pázmány Péter Katolikus Egyetem / BabMed

Initially submitted August 30, 2017; accepted for publication September 23, 2017

Summary

This study discusses first the ancient Mesopotamian considerations while diagnosing skin diseases, and secondly presents the related therapeutic measures. The first part deals with relevant lexical, diagnostic and physiognomic descriptions while identifying the typical guidelines of the Mesopotamian dermatology. The second part focuses on therapeutic prescriptions as a part of healing practices.

Keyword: history of dermatology, Ancient Mesopotamia, skin diseases, diagnosis, therapies,

Kulcsszavak: a bőrgyógyászat története, az ókori Mezopotámia, bőrbetegségek, diagnózis, terápiák

*Gula, a pompás istennő, a hősies orvos, helyezzen
a bőrére egy terjeszkedő, hosszantartó, veszélyes
és soha el nem tűnő bőrbetegséget! Fürödjön élete
végéig vérben és gennyben úgy, mint a vízben!*²

Bevezetés

A bőrön jelentkező elváltozások a különböző betegségek talán legkézenfekvőbb típusát alkotják. Amíg egy légzőszervi vagy emésztőrendszeri rendellenesség magyarázatakor az ókori szakember többnyire csupán a környezetéből vett analógiákra támaszkodhatott,³ addig a bőrön keletkezett sérülések, fertőzések és egyéb jelenségek diagnózisához, majd a megfelelő kezelés kiválasztásához a saját közvetlen tapasztalataiból

¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatásokat a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Központi Alapok Program támogatta.

² Részlet egy középbabilóni határkö (kudurru) feliratából (Paulus 2014: 578-580, Marduk-šāpik-zēri I ii. kolumna 26-29 sorok).

³ Az ókori szakemberek betegségekről alkotott elképzeléseit elsősorban az orvosi ráolvasások őrizték meg, melyek gyakran egy-egy környezetből vett analógián keresztül beszélnek a kapcsolódó orvosi probléma eredetéről vagy pontos mibenlétéről. Az erős menstruáció vagy a heveny hasmenés esetén recitálendő mágikus szövegek között például előfordul olyan, amely ezeket a problémákat egy csomó nélküli vizes-tömlőhöz, egy áttört gáton keresztül kiömlő csatornához, és egy hibás dugóval rendelkező fermentáló edényhez hasonlítja (Steinert 2013). A szövegcsoport legátfogóbb vizsgálatához l. Collins 1999.

indulhatott ki. Az érzékszervekkel legkönnyebben hozzáférhető,⁴ ennek következtében pedig a legjobban klasszifikálható betegségtípusként a bőrbetegségek mezopotámiai gyógyászatban játszott elsődleges szerepét mutatja, hogy a sumer orvosi terminológiában ugyanaz a kifejezés (GIG) jelölte e betegségtípust (akkádul *simmu*), mint ami a megbetegedés állapotának általános leírására is szolgált (akkádul *marāšu*). A bőrpanaszok osztályozásának meglétét mutatja másfelől, a nagyszámú sumer és akkád terminus, amellyel a bőr legkülönbözőbb elváltozásait jelölték. Az ékírásos szövegek több mint ötven ilyen terminust említenek, közülük többet önálló betegségnévként (pl. elsősorban a fejen jelentkező *kurāru*- vagy a *sāmānu*-betegség),⁵ más részüket pedig az adott betegség jellemző tüneteként (pl. a kiütés vörös színére vagy a viszketésre utaló *rišūtu* és *ekketu* kifejezések) jelenítve meg.⁶

A bőrpanaszok kezelése a mezopotámiai orvoslás legkorábbi gyógyító eljárásai közé tartozhatott. A kapcsolódó szöveghagyomány egészen az i.e. második évezred első felére, az óbabilóni korszakra vezethető vissza, az ebből a korszakból származó orvosi szövegek és ráolvasások említenek elsőként bőrbetegségeket. Az óbabilóni korszakban kezdődő szöveghagyomány az első évezredre kibővült és kanonikus formát öltött. A kanonizáció pontos részletei egyelőre még nem ismertek, azonban e folyamat végeredményeként az i.e. első évezred közepére standard, több táblából álló szövegsorozatok jöttek létre a mezopotámiai írásbeliség különböző területein. Ami a gyógyító tevékenységhez kapcsolódó írásos forrásokat illeti, betegséglisták, farmakológiai listák, diagnosztikai és fiziognómiai, valamint a betegségek kezelésére irányuló ún. terapeuta szövegsorozatok különböztethetők meg. A források sokszínűsége a bőr elváltozásainak különböző szempontú vizsgálatára ad lehetőséget. A betegséglisták, a lexikális szöveghagyomány részeként, az egyes betegségek sumer és akkád nevét sorolják fel, így e korpusz elsősorban az alapvető terminológiának, illetve az egyes terminusok csoportosítási szempontjainak megismerését segíti elő.⁷ A diagnosztikai és fiziognómiai táblasorozatok, a jóslási szöveghagyományt követve, két részből állnak: az orvos számára releváns jelenség leírását és a diagnózist tartalmazó *apodosis*-ből és a prognózist magában foglaló *protasis*-ből.⁸ Az *apodosis* írja le a páciens testén közvetlenül érzékelt elváltozásokat, melynek segítségével megállapítható, milyen jelenség bújik meg a betegséglistákból és a kezelési szövegekből megismert, bőrpanaszokra vonatkozó akkád és sumer kifejezések mögött. A *protasis* ezzel szemben az adott bőrpanasz kimenetelét határozza meg; általában kétféle prognózis jelenik meg ebben az összefüggésben: a beteg vagy meghal (GAM = *mātu*), vagy felépül (DIN = *balātu*). Végezetül a bőrhöz kapcsolódó gyógyító eljárások megismerésében a terapeuta szövegek és a farmakológiai listák játszanak fontos szerepet. Belső szerkezetüket tekintve, a terapeuta korpusz szövegei kezelési eljárásokat leíró receptek sorából állnak, amelyeket a kezelés által érintett betegségek és szimptómák tárgyalása, az ún. *incipit* vezet be.⁹ Mivel a források gyakran több receptet kapcsolnak egy-egy szimptomához vagy betegséghez, az *incipit* csupán a legelső receptnél jelenik meg, és helyét a második recepttel kezdődően az ismétlődésre utaló KIMIN-jel (fordításban: „ditto”) veszi át. A terapeuta szövegekkel szemben a farmakológiai listák belső elrendezését a gyógyhatású anyagok (főként növények, kisebb mértékben kövek, ásványok stb.) határozzák meg, ezen anyagok felsorolása szerepel ugyanis a kapcsolódó

⁴ Mezopotámiában elsősorban a vizuális vizsgálati lehetőségek játszottak fontos szerepet a bőrbetegségek diagnózisánál és osztályozásánál. A kapcsolódó terminológia azonban arra enged következtetni, hogy emellett a kiütés íze vagy szaga is meghatározó szempont lehetett. Az „édes” (ku₇ = *matqu*) jelző használatához dermatológia kontextusban l. Haussperger 2000: 447, Scurlock – Andersen 2005: 240 és Fincke 2011: 172.

⁵ A *kurāru* átfogó tárgyalásához l. Böck 2003, a *sāmānu*-hoz pedig Kinnier Wilsin 1994, Finkel 1998 és Beck 2015.

⁶ E terminusok legnagyobb részének tárgyalásához l. Scurlock – Andersen 2005: 208-246.

⁷ A betegséglistákhoz elsősorban l. MSL IX 77-109.

⁸ A diagnosztikai ómensorozathoz legátfogóbban l. Labat 1951, Heeßel 2000 és Scurlock 2014: 13-271, a fiziognómiai ómensorozathoz pedig Kraus 1939 és Böck 2000.

⁹ A bőrbetegségekkel foglalkozó terapeuta szövegek átfogó feldolgozása még nem történt meg, ehelyett csupán egy-egy forrás kiadása jelent meg. L. például Böck 2003, Heeßel 2008, Geller 2010, Fincke 2011 és Bácskay – Simkó megjelenés előtt.

források első kolumnájában.¹⁰ A betegségek a gyógyításukhoz használt anyagokhoz társítva jelennek meg a listák második kolumnájában, a harmadik kolumna pedig a gyógyszer elkészítésének módját adja meg.

A szűkebb értelemben vett orvosi szövegtörzshöz (betegséglisák, farmakológiai listák, diagnosztikai, fiziognómiai és terapeuta szövegek) túl az ékírásos írásbeliség legkülönbözőbb műfajaiban találkozhatunk bőrpanaszokkal. Lexikális listák, irodalmi szövegek, királyfeliratok és gyakran a tanulmány mottójául választott szöveghelyhez hasonló átokformulák is foglalkoznak ezzel a betegségtípussal. E források tárgyalásától azonban el kell tekintenünk jelen tanulmányban, melynek célja, hogy bemutassa a mezopotámiai orvoslás bőrpanaszokkal kapcsolatos diagnosztikai szempontjait és az e panaszok kezelésére irányuló gyógyító eljárásait. Fontos hangsúlyozni, hogy az alább megfogalmazott értelmezések az ékírásos szövegek belső logikáján alapulnak. Mivel a betegségekről alkotott ókori elképzelések jelentősen eltérnek a maiaktól, az egyes sumer és akkád betegségnevek modern orvosi szempontú meghatározását nem tartjuk lehetségesnek.¹¹

Diagnózis: a bőrbetegségek típusai

A bőrpanaszokra vonatkozó orvosi terminológia egyik legátfogóbb rendszerét az első évezredből származó ún. standard babilóni betegséglisák tartalmazzák.¹² A korábbi, szöveghagyományon alapuló szöveg első évezredi változata egy hat kolumnás táblán maradt fenn. Egy-egy kolumna két alkolumnára oszlik, az egyikben a sumer kifejezés, a másikban pedig annak akkád megfelelője áll. A lista szövegét vízszintes vonalazással további szekciókra osztották fel, az egyes szekciókban szereplő kifejezések általában ugyanazt vagy hasonló betegségeket jelölnek.¹³ Bőrpanaszokat a szöveg több szekciója is említi, az alábbi forrás a lista első ilyen részét tartalmazza, ahol a kapcsolódó kifejezések két szekcióba osztva jelennek meg. A szétválasztás szempontja nem világos,¹⁴ azonban annyi megfigyelhető, hogy a szöveg váladék nélküli, különböző színű kiütéseket sorol fel, beleértve az anyajegyet.¹⁵

SUMUG	:	<i>šu-u-lu</i> (szemölcs vagy himlő)
SUMUG	:	<i>um-ša-tum</i> (anyajegy)
GUG'.SU.GUG	:	<i>pi-in-du-u</i> (vörös színű kiütés)
^{su} SUMUG	:	<i>ha-^ra¹-lu</i> (sötét színű kiütés)
ŠU.TAB	:	<i>um-^rša^r-tum</i> (anyajegy)

¹⁰ A farmakológiai listák teljeskörű feldolgozása sem készült még el. Az egyik legátfogóbb lista kiadásához azonban I. Attia – Buisson 2012.

¹¹ A sumer és akkád orvosi terminusok azonosításának kérdésében megoszlanak a vélemények. A retrospektív diagnózis lehetősége mellett állt ki J. Kinnier Wilson, P. B. Adamson és legújabban JoAnn Scurlock, aki monográfiájában az ékírásos szövegekben előforduló betegség- illetve szimptómanevék túlnyomó részét modern orvosi kontextusba helyezte (Scurlock – Andersen 2005). A mezopotámiai orvoslás kutatásának egy másik megközelítését elsősorban Marten Stol neve fémjelzi, aki a retrospektív diagnózis helyett kultúranropológiai, valamint más ókori kultúrák köréből vett párhuzamokon keresztül igyekezett értelmezni az ékírásos szöveganyagot (Stol 1993; Stol 2000). Az orvosi szövegek belső logikáján alapuló értelmezés a kutatások egy harmadik megközelítési módját jelentik (l. legújabban Johnson 2015 és Johnson megjelenés előtt).

¹² A lista a Ninivéből származó K 207+ (CT XIX 3-4 táblák), valamint az Aššurból előkerült VAT 11507 jelzetű táblákról ismert. Feldolgozásához l. MSL IX 90-102 és Bácskay 2014.

¹³ Fontos hangsúlyozni, hogy bizonyos esetekben, az egyes szekciókban szereplő terminusok közti összefüggés nem az azonos jelentésen alapult, hanem a más lexikális szövegekből jól ismert akrográfia elvén (sumer logogrammak alaki hasonlósága).

¹⁴ Az első szekció minden kifejezése bőrbetegséget jelöl, viszont a második szekcióban a bőrbetegségeken kívül helyet kaptak egyéb, a bőrpanaszokhoz nem kapcsolható kifejezések (torok panaszai és sükettség). Amíg az első szekció egy kivétellel hasonló hangzású sumer logogrammakat (SUMUG, SU.GUG, SUKUD) sorol fel, addig a vonal után szereplő kifejezések esetében a sumer logogrammak eltérőek.

¹⁵ A szekció tárgyalásához l. Böck 2003: 161-162.

UM.DUG ₄ .GA	:	<i>ka-tar-ru</i> (gombaféle)
ˁSUKUDˁ.DIR	:	ŠU- <i>ma</i> (ditto)
^{su} SUMUG	:	<i>te-er-kum</i> (fekete színű kiütés)
<hr/>		
^{sa} SAMAG	:	<i>e-ri-im-mu</i> (bőrfolt vagy bőrelszíneződés)
TE.GÜN.NU	:	KIMIN (ditto)
SA.NÌ.KÉŠ	:	<i>gan-gan</i> KUŠ (valamilyen bőrbetegség)
DĀR.MU.UŠ	:	<i>ú-ra-šu</i> (bőrfolt vagy bőrelszíneződés)
ˁKAˁ.RU.GÚ	:	<i>pi-liš</i> KIMIN (ditto (= <i>urāšu</i> bőrfolt) nyílása)

Részlet a standard babilóni betegséglistából¹⁶

A szekció első két kifejezését ugyanaz a sumer logogramma jelöli, emellett e két terminus más lexikális szövegekben is egymás mellett fordul elő.¹⁷ A *šūlu* pontos jelentése nem világos, mivel a kifejezés csupán lexikális listákból ismert. Az *umšatu* ezzel szemben a fiziognómiai ómensorozatban és a terapeuta szövegekben is előfordul: amíg a fiziognómiai szövegek az *umšatu* világos, sötét, zöldessárga és vörös színű változatait különböztetik meg,¹⁸ addig a terapeuta szövegek a szín megjelölése nélkül foglalkoznak ezen orvosi problémával. Az *umšatu* általában a páciens testfelületén, illetve az altesti panaszokkal foglalkozó terapeuta sorozat egyes receptjei szerint a végbélnyíláson (*šuburru*) érzékelhető.¹⁹ A vélhetően egy barnás-vöröses színű kőfajtáról elnevezett *pindû*-kiütés az orvosi szövegekben a páciens fején, arcán, egész testén vagy a péniszén jelentkezik, a terminust a torzszületésekkel foglalkozó egyik orvosi kommentárszöveg a vörös *umšatu*-kiütéssel felelteti meg.²⁰ A fekete színű *halû*-kiütés elsősorban a fiziognómiai ómenekből ismert, e kiütés a páciens arcán, mellkasán vagy az egész testén előfordulhat. Az egyik szinonima lista valamint a fentebb említett orvosi kommentárszöveg e kifejezést a sötét *umšatu*-kiütéssel felelteti meg.²¹ A *katarru* anyajegyként való értelmezése csak a lexikális szövegeken alapul, a kifejezés egyéb előfordulásai alapján úgy tűnik, hogy egy pontosan nem azonosítható gombaféléről volt ez esetben szó. A *tirku*-kiütés elsősorban fiziognómiai ómenekből és a torzszületekkel kapcsolatos ómensorozatból ismert, és e kiütés elsősorban a páciens arcán jelenik meg.²² Az *erimmu*-bőrelváltozás kapcsán a lista két különböző sumer logogrammat ad meg, amelyek azonban csak innen ismertek, míg az egyéb szöveghelyeken a betegség akkádul kerül leírásra. Az *erimmu* a fiziognómiai ómenekben a páciens arcán, ajkán, hátán és mellkasán jelentkezhet, a terapeuta szövegekben azonban testrészt említése nélkül szerepel. A lexikális szövegek alapján az elváltozás elsődlegesen vörös színű, de forrásaink megkülönböztetik emellett a fehér-é- és a zöldessárga színű *erimmu*-

¹⁶ K 207+ i. columna 23-35 sorok (MSL IX 92-93).

¹⁷ S^b II. tábla 114-115 sorok (MSL III 139), Ea III. tábla 205-206 sorok (MSL XIV 312) és Aa III/5. tábla 23-26 sorok (MSL XIV 344). Emellett a tárgyalta szövegben szereplő kifejezések hasonló sorrendben szerepelnek az Erimhuš című lexikális lista harmadik tábláján: *halû*, *umšatu*, *pindû* és *katarru*, (Erimhuš III. tábla 14-17 sorok MSL XVII 47). Az *umšatu* tárgyalásához l. Scurlock – Andersen 2005: 230-231.

¹⁸ Kraus 1939: 18. tábla 11c számú szöveg v. kolumna 4 (vörös) és 7 (zöldessárga) sorok, valamint vii. kolumna 18 (világos) és 19 (sötét) sorok.

¹⁹ Az *umšatu* e típusát az egyik akkád szótár aranyékként értelmezi (CAD U/W 135-136). Mark Geller szerint azonban ez az értelmezése kérdéses, mivel az akkád *šuburru* egyaránt utalhatott a végbélre és a végbélnyílásra (BAM VII. 185. oldal lj. 1).

²⁰ Publikálatlan Izbu-kommentár 128. sor (CAD P 323). A *pindû* egy barnás-vöröses színű mézskőfajta elnevezése is egyben, a kiütés és a kőfajta közti asszociáció vélhetően a hasonló színén alapult. A betegség értelmezéséhez l. Scurlock-Andersen 2005: 231. A *pindû*-kő értelmezéséhez l. Schuster-Brandis 2008: 443-444.

²¹ Publikálatlan Izbu-kommentár 129. sor (CAD P 323) és *Malku* IV. tábla 77. sor (Hrůša 2010: 96). A terminus tárgyalásához l. Scurlock – Andersen 2005: 231.

²² A kifejezés értelmezéséhez l. Scurlock – Andersen 2005: 219-220.

t, amelyek közül a fehér leginkább a páciens arcán jelenik meg.²³ Habár a *gangan maški* kifejezés hapax, a sumer logogramma alapján úgy tűnik, hogy az izmokat vagy az inakat érintő betegségről van itt szó.²⁴ Az *urāšu* csak a fiziognómiai szövegekből ismert, az elváltozás a páciens fején, homlokán és arcán jelentkezik.²⁵ A felsorolásban szereplő utolsó kifejezés, a *piliš urāši* jelentése bizonytalan. Az ismétlődés jele („ditto”) vélhetően az előző sorban szereplő *urāšu* bőrbetegségre utal, amely a „furat” vagy „nyílás” jelentésű *pilšu* szóval alkot egy birtokos szószerkezetet. A *pilšu* a fiziognómiai ómensorozat szerint a páciens halántékán jelentkezik.²⁶

A lista következő, bőrbetegségekkel foglalkozó szekciója olyan terminusokat sorol fel, melyekkel a váladékot tartalmazó és váladékozó kiütéseket jelölték.

[L]JUGUD	:	<i>šar-ku</i> (genny, váladék)
MÚD.LUGUD.DÉ.DÉ	:	<i>da-mu u šar-ku a-la-ku</i> (vézés és váladékozás)
MÚD.LUGUD.GU ₇ .GU ₇	:	KIMIN (ditto)
MÚD.ŠÈ.DA	:	<i>ni-i-tú</i> (véres széklet)
[L]A.GA	:	<i>gu-ri-iš-tu</i> (kiütés egyik típusa)
[L]A.GA	:	<i>laq-laq-qu</i> (kiütés egyik típusa)
[ZA].RA.AḤ	:	KIMIN (ditto)
[x].GI ₄	:	<i>pu-ul-ḥi-tu</i> (pattanás, fekély)
[x].ŠÁ	:	KIMIN (ditto)
[UḤ]	:	<i>kal-m[a]-tu</i> (tetű)

Részlet a standard babilóni betegséglisztából²⁷

A szekció elején a váladékot vagy gennyet, illetve a véres váladékozást és a véres székletet jelentő terminusok szerepelnek, majd a lista négy bőrpanaszra utaló akkád kifejezést sorol fel. A *kurārtu* terminus mellékalkakjának tekintett *gurištu* és az ugyanazon sumer logogramával írt *laqlaqqu* egy pontosan nem meghatározható, a páciens fején előforduló kiütést, talán ekcémát jelöl.²⁸ Az emberi testrészeket felsoroló UGU.MU („fejtető”) című lexikális lista is a páciens fejéhez kapcsolja e betegséget.²⁹ A *pulḥītu*-kiütés az orvosi szövegekben nem szerepel, azonban két irodalmi szöveg valamint egy kutyaharapás elleni óbabilóni ráolvasás alapján úgy tűnik, hogy e kiütés a beteg ajkán jelenhetett meg.³⁰ A *kalmātu* kifejezés a páciens fején lévő tetűre, illetve a rovar által okozott panaszokra utal.³¹

²³ Az *erimmu* értelmezéséhez l. Scurlock – Andersen 2005: 237.

²⁴ A sumer SA logogramma egyaránt utalt az izmokra és az inakra.

²⁵ A kifejezés értelmezéséhez l. Böck 2000: 202-203; Scurlock – Andersen 2005: 241.

²⁶ Scurlock és Andersen a kifejezést himlőként határozza meg (Scurlock – Andersen 2005: 227).

²⁷ K 207+ iii. kolumna 38-45 sorok (MSL IX. 95-96)

²⁸ A *guristu* az i.e. II. évezredből származó óbabilóni betegséglisztában is szerepel: [L]A.GA : *gu-ri-iš-[tum]* (PBS XII/1 13 tábla hátlap 14 sor; MSL IX 79). A kifejezés tárgyalásához l. Scurlock – Andersen 2005: 234 és Fincke 2011: 181-184.

²⁹ UGU.MU 49 és 145 sorok (MSL IX 53, 56).

³⁰ A szöveghelyekhez l. CAD P 503.

³¹ A kifejezés tárgyalásához l. Fincke 2011: 184-187.

A fentebb tárgyalt két szekción túl, további, bőrbetegségekre utaló kifejezések a betegséglista más részeiben is előfordulnak. Ezek közé tartozik a bőr nedvedzésével járó *šiqu*-betegség, amely a zömében légzési nehézségeket tartalmazó szekcióban kerül felsorolásra.³²

‘x’.ZÉ.GIG : *ši-i-qu* (bőrpanasz, ekcéma)

Részlet a standard babilóni betegséglistából³³

Ugyancsak a bőrpanaszokhoz sorolható a *sāmānu*-betegség, amely a lista rovarcsípéssel és egyéb szűrő fájdalommal foglalkozó szakaszában szerepel.

26. [...] : *sa]-ma-nu* (*sāmānu*-betegség)

Részlet a standard babilóni betegséglistából³⁴

A *sāmānu*-betegség szűrő fájdalommal való kapcsolatát támasztja alá a „Ráolvasópap kézikönyve” címen ismert szöveg sora, amely a kígyó- és skorpiómarásokat követően említi az ezen betegség elleni kezeléseket tartalmazó sorozatcímét.³⁵ A Samana-démon³⁶ nevéből képzett *sāmānu*-betegség állatot és embert egyaránt gyöttrő kór lehetett, amely az alább tárgyalt diagnosztikai ómensorozat tünetleírása szerint főként vörös színű, gennyedző kiütéssel és egyéb panaszokkal (láz, öklendezéssel, gyengeség) járt együtt. Egyes szövegek megkülönböztetik emellett a zöldessárga, a sötét és a világos színű *sāmānu*-bőrbetegséget.³⁷

A bőrpanaszok diagnosztizálásának mezopotámiai rendszerét leginkább a diagnosztikai ómensorozat 33. táblájáról ismerhetjük meg, e tábla ugyanis elsősorban a páciens bőrén érzékelhető elváltozásokkal foglalkozik.³⁸ A szöveg sorait általában a DIŠ GIG GAR-šú = *šumma simmu šikinšu* („Ha a kiütés, melynek

³² A kifejezés az óbabilóni betegséglistában is szerepel az „epe” jelentésű szó mellett (MSL IX 96, 197. sor), emellett megjelenik egy rendhagyó késő babilóni orvosi szövegben, amely az egyes betegségeket a páciens valamely testrészéhez kapcsolja. E szöveg a tüdőhöz kapcsolódóan sorolja fel a *šiqu*-betegséget: „[ditto (= a tüdőből jön)] a *šiqu*-betegség” (SpTU I 43: 20; Geller 2014: 3-25). A kifejezés további tárgyalásához l. Scurlock – Andersen 2005: 42 és 192 (köpetként és váladékként definiálva).

³³ K 207+ iv. kolumna 7. sor. (MSL IX. 96)

³⁴ K 207+ iv. kolumna 26. sor. (MSL IX. 97)

³⁵ ZÚ MUŠ TILA GÍR.TAB TILA u SAG.NIM.NIM TILA^{BAD} NA *sa-ma-nu* GIG „Meggyógyított kígyómarás, Meggyógyított skorpiócsípés és Meggyógyított *sāmānu*”^{Ha az ember *sāmānu*-betegségben szenved} (KAR 44 előlap 19). A szöveg feldolgozásához l. Zimmern 1915: 206-229; Bottéro 1975: 95-144; Geller 2000: 242-251; Jean 2006: 62-82; Bácskay – Simkó 2012.

³⁶ Wiggermann értelmezésében Samana a démonizált állatok (vad kutyák, kígyók és skorpiók stb.) közé tartozik, a démon nevének jelentése „vörös”, és a szövegek oroslánpofát, sárkányfogát, saskarmokat és skorpiófarkat tulajdonítanak neki (Wiggermann 2011: 315). A Samana-démon elleni ráolvasásokhoz l. Cunningham 1997: 71-es szöveg; Finkel 1998.

³⁷ BAM IV. 409 előlap 11. A betegség az óbabilóni kortól kezdődően a ráolvasásokban szereplő betegség felsorolások egyik állandó eleme (Wassermann 2007: 51). A fentebb említett „Ráolvasópap kézikönyve” című szöveg *sāmānu*-t említő sora alapján továbbá feltételezhető, hogy a betegség elleni gyógyító rituálék egy első évezredi sorozat részét képezték (Finkel 1998: 97 és Stol 2009-2011: 610). Kinnier Wilson szerint a *sāmānu* egy olyan gombás fertőzésnek (mycetoma) feleltethető meg, amely a páciens végtagjait támadja (Kinnier Wilson 1994). Másfelől Scurlock és Andersen a *sāmānu*-t a fertőző betegségek között tárgyalja, a lágyrész fertőzéseként határozva azt meg (Scurlock – Andersen 2005: 62-64).

³⁸ A diagnosztikai ómensorozat 33. táblájának szövege jelenleg két ékírásos tábláról-ismert: ezek az újasszír kori Ninivéből származó BM 121082-es (CT LI 48) tábla, valamint a késő-babilóni Urukban előkerült W 23292-es (SpTU IV 152) tábla. A szöveg kiadásához l. SpTU IV 81-88. oldal; Heeßel 2000: 353–374; TUAT NF 5 26-27 (csak fordítás) és Scurlock 2014: 231-240. A 33. táblán kívül a diagnosztikai ómensorozat egyéb részei is tartalmaznak bőrpanaszokkal kapcsolatos szöveghelyeket: a 3. tábla 100-104 és a 18. tábla 21-23 soraiban fehér, fekete és vörös színű *bubu’tu* kiütésről és a páciens elszíneződéséről van szó, a 31. tábla 32’-34’ sorai pedig lázról, a páciens testének vörösödéséről és viszketésről számolnak be.

megjelenése”)³⁹ frázis vezeti be, amelyet aztán a szimptómák leírása és a betegség MU.NI („annak neve”) formulával történő megnevezése követ.⁴⁰ Egy sor egy betegség szimptómáit határozza meg, illetve bizonyos bőrpanaszokhoz esetén több sorban, több egymástól eltérő szimptómaleírás is megjelenhet. A diagnosztikai ómensorozat 33. táblája főként a bőrelváltozás alakjára, színére, váladékozására, és keménységére koncentrált, emellett pedig azt is megemlíti, ha a betegséghez egyéb tünetek (pl. viszketés vagy szúró fájdalom) társultak. A táblán szereplő bőrpanaszok többsége megtalálható a fentebb tárgyalt betegséglistában, illetve a terapeuta szövegekben.⁴¹

A diagnosztikai ómensorozat 33. táblája az *ašû*-betegség tárgyalásával kezdődik. E betegség első helyen történő említése talán az ómensorozatra jellemző rendezőelvvvel magyarázható, a szöveg ugyanis fentről lefelé haladva tekinti át a páciens testén megfigyelhető előjeleket, és az *ašû* esetén pont egy, a fejhez kapcsolódó betegségről van szó. Ezen rendezőelv mellett a kifejezések egymás utáni sorrendjét más szempontok is meghatározhatták: így például a bőr viszketésére és vörösödésére utaló *ekketu* és *rišûtu* (10-12. sorok) kifejezések vagy a sárgaságra vonatkozó *amurriqānu* és *ahhāzu* (92-93 sorok) kifejezések egymás után jelennek meg; e szekvenciák más szövegekből is ismertek. A diagnosztikai ómensorozat 33. táblájának orvosi jelentőségére utal továbbá, hogy bizonyos sorait bőrbetegségekkel foglalkozó terapeuta szövegek idézik.⁴²

A tanulmány további részében a következő négy bőrbetegséggel foglalkozunk: *kurāru*, *sāmānu*, *rišûtu*, *ekketu* melyek kiválasztását több tényező indokolja. Egyrészt mind a négy betegségnevével azonosítható az óbabilóni korról kezdődően a mezopotámiai orvosi szöveghagyományban, másrészt pedig bőséges forrásanyag áll rendelkezésre rájuk vonatkozóan. Amíg a *kurāru*- és a *sāmānu*-bőrbetegségek elsősorban a páciens fején jelennek meg, addig a lexikális listák és orvosi szövegek többsége által párba állított *ekketu* („viszketés”) és *rišûtu* („vörösség”) más testrészekhez is kapcsolódhatnak. A *kurāru*-betegséget az ómensorozat nem említi, ezzel szemben az *ekketu* és a *rišûtu* diagnózisáról az alábbiakat olvashatjuk:

Ha a kiütés megjelenése az *ummedu*-kiütéshez hasonló, (és) körben beborítja a csípőt: annak (a kiütésnek) *ekketu* a neve.

Ha a kiütés megjelenése a halpikkelyhez hasonló, elborítja a (beteg) testét és meghatározott ideig tartó: annak (a kiütésnek) *rišûtu*⁴³ a neve.

Ha a kiütés megjelenése, lázhoz hasonló forróságú és [...] betegség gyötri: annak (a kiütésnek) *rišûtu* a neve.

Részlet a diagnosztikai ómensorozat 33. táblájáról⁴⁴

³⁹ A frázisban szereplő GIG sumerogrammat korábban Weiher, Heeßel és Schwemer az akkád *muršû* („betegség”) kifejezéssel feleltette meg, és ennek megfelelően magát a frázist a „ha a betegség megjelenése” (*šumma muršû šikinšu*) szavakkal fordította (SpTU IV 81-88; Heeßel 2000: 353-374; TUAT NF 5 26-27). Az általunk követett értelmezéséhez l. Böck 2014: 55–56 és Scurlock 2014: 231-240).

⁴⁰ A szövegben alkalmazott szerkezet az orvosi és mágikus célokra használt növények és kövek külső jellemzőivel, tulajdonságaival és felhasználási módjával foglalkozó szövegsorozatok szerkezetére emlékeztet: –Ha a [KIÜTÉS / KŐ / NÖVÉNY], melynek megjelenése a [SZIMPTÓMA / TULAJDONSÁGOK LEÍRÁSA] hasonló, annak a neve [KIÜTÉS / KŐ / NÖVÉNY NEVE] (DIŠ GIG GAR-šû = *šumma simmu šikinšu* „Ha a kiütés, melynek megjelenése ...”; NA₄ GAR-šû = *abnu šikinšu* „A kő, melynek megjelenése ...”; Ú GAR-šû = *šammu šikinšu* „A növény, melynek megjelenése ...”).

⁴¹ A táblán olyan betegségnevek is szerepelnek, amelyek egyéb szövegekből nem ismertek l. például *ababu* (47-48 sorok) és *abiktu* (52 sor).

⁴² A diagnosztikai ómensorozat 33. táblájának több sorát idézi például a BAM IV. 409-es szöveg, melynek feldolgozásához l. Köcher 1995.

⁴³ Mivel a szöveghely töredékes, a szöveget kiadó kutatók betegségnevet eltérő módokon olvasták. Heeßel a vörösség jelentésű *rišûtu* (*ri*-[šû]-*tum*) terminust (Heeßel 2000: 353 és 367) Scurlock pedig a kiszáradni” jelentésű *rašāku* ige származékát *rišiktu* (*ri*-[šik-*tum*) kifejezést javasolja, feltételezve, hogy az elnevezés a bőr kiszáradásával járó betegségre utalhat (Scurlock – Andresen 2005: 209 és Scurlock 2014: 231, 236, 241 lj. 27).

⁴⁴ Diagnosztikai ómensorozat 33. tábla 10-12 sorok (Heeßel 2000: 354 és 359; Scurlock 2014: 231 és 236).

Az *ekketu* a „viszketni” jelentésű *ekēku* ige származéka.⁴⁵ A diagnosztikai ómensorozat két jellemző tulajdonságot említ vele kapcsolatban: egyrészt az *ummedu*-kiütéshez hasonlítja, másrészt pedig megemlíti, hogy jellemzően a csípőn fordul elő. Az *ummedu*-t Scurlock és Andresen nem egy meghatározott bőrbetegségként azonosították, hanem úgy gondolták, hogy e terminus a csomóban megjelenő kiütésekre utalt.⁴⁶ A *rišūtu* a „vörösnek lenni” jelentésű *rašū* ige származéka, amellyel vélhetően valamilyen viszkető és kivörösödő kiütésre utaltak. A kapcsolódó sumer logogramma (SA UMBIN AK.AK = „izom/ér/in körömmel történő folyamatos dörzsölése”) jelentése alapján a *rišūtu* olyan bőrelváltozásra vonatkozott, amely a beteget az érintett bőrfelület ujjakkal történő folyamatos vakarására készítette. A diagnosztikai ómenszöveg két egymástól teljesen eltérő szimptóma együttest kapcsol e kiütéshez: az első esetben a kiütés a halpikkelyhez hasonlít, az egész testen jelentkezik és meghatározott ideig tart. A halpikkely talán a *rišūtu* jellegzetes alakjára vonatkozik,⁴⁷ az egész testen való megjelenés pedig vélhetően azt jelenti, hogy e kiütés megjelenésének nincs diagnosztikai szempontból meghatározott helye. A második szimptóma együttes, először a kiütés melegségére hívja fel a figyelmet, a lázas vagy gyulladási állapot magas hőmérsékletével állítva párhuzamba azt. Ezt követően egy betegséghez hasonlítja a *rišūtu*-t, a betegség neve azonban sajnos kitörött a kéziratban. A *sāmānu*-bőrelváltozás kapcsán a diagnosztikai ómensorozat három, bizonyos mértékig egymással átfedésben lévő tünetleírást tartalmaz.

Ha a kiütés megjelenése vörös, forró, és duzzadt, valamint (váladék) folyik (belőle): annak (a kiütésnek) *sāmānu* a neve.

Ha a kiütés megjelenése vörös és a beteg állandóan lázas, valamint folyamatosan öklendezik⁴⁸: annak (a kiütésnek) *sāmānu* a neve.

Ha a kiütés megjelenése kemény, gyulladt [...] és a vizsgálat során teljesen elgyengül (a beteg): (annak a kiütésnek) *midru*⁴⁹ (a neve), ditto, [annak] (a kiütésnek) *sāmānu* a neve.

Részlet a diagnosztikai ómensorozat 33. táblájáról⁵⁰

Az első tünetleírás alapján a *sāmānu* egy vörös színű, duzzadt és gennyedző kiütést jelentett. A második sor ugyancsak felhívja a figyelmet az elváltozás vörös színére, és két további tünetet (láz és öklendezés) határoz meg emellett. A harmadik sor elején a bőrelváltozás jellemzőiről van szó, eszerint a *sāmānu* kemény és duzzadt. A sor második fele ugyan töredékes, ennek ellenére jól látható, hogy a bőrelváltozás mellett fellépő egyéb tünetekről van itt szó.⁵¹

A bőrpanaszok diagnosztikai szempontjai a fiziognómiai ómensorozaton keresztül is vizsgálhatók. Az e szövegkorpuszhoz tartozó ómenek *protasis*-ai a páciens bizonyos testrészein, illetve általában a test külső felületén megjelenő elváltozások (például foltok, kiütések stb.) leírását, az *apodosis*-ai pedig az ebből következő és a páciensre vonatkozó jövendöléseket tartalmazzák. Az ómensorozat 4. alsorozata kifejezetten

⁴⁵ A kifejezés azonosításának kutatástörténetéhez l. Scurlock – Andersen 2005: 718 lj. 28.

⁴⁶ Scurlock – Andersen 2005: 229. A kifejezést a CAD kelésként, illetve tályogként határozza meg (CAD U 119).

⁴⁷ Egy első évezredi béljólással foglalkozó ómenszöveg az epehólyagot a kígyópikkelyhez hasonlítja (a szöveghelyhez l. CAD Q 296).

⁴⁸ Beck értelmezése eltérő: „(a betegség) állandóan visszatér” (Beck 2015: 33).

⁴⁹ Heeßel és Beck olvasata és értelmezése eltérő: „(a kiütés) vérzik” (Heeßel 2000: 354 és 360; Beck 2015: 33).

⁵⁰ Diagnosztikai ómensorozat 33. tábla 23-25 sorok (Heeßel 2000: 354 és 360; Scurlock 2014: 232 és 236; Beck 2015: 33).

⁵¹ A betegséghez l. fentebb, a betegséglista kapcsán írtakat.

a bőrelváltozásokkal kapcsolatos ómenekkel foglalkozik. Ezen alsorozaton belül külön táblák tárgyalják az alábbi bőrelváltozásokat: *liptu, erimmu, kurāru, umšatu, pindū, urāšu, tirku, ibāru, kittabru*.⁵²

Minden egyes bőrelváltozásnál a kapcsolódó ómenek a mezopotámiai diagnosztika alapelvének megfelelően a fejfelől kezdődnek és a lábujjaknál érnek véget (*a capite ad calcem*); az alábbi testrészek kerülnek megemlítésre: fejtető, jobb és bal halánték, jobb és bal orca, fej jobb és bal fele, a test jobb és bal oldala, jobb és bal oldali felső ajak, jobb és bal oldali alsó ajak, jobb és bal oldali kulcscsont (tájék), torok (tájék), jobb és bal kar, mellkas, a mellkas jobb és bal oldala, jobb és bal oldali gyomortájék, jobb és bal comb, jobb és bal here, jobb és bal csípő.

A fiziognómiai ómen sorozat az általános mezopotámiai ómenértelmezési szabályokat követi. Így például a bal és jobb oldal ellentétének megfelelően külön adja meg az adott testrész bal és jobb oldalán érzékelt kiütésekhez kapcsolódó prognózisokat. Emellett az egyéb szövegekben is megfigyelhető színszimbolikával összhangban külön ómenek tárgyalják az adott bőrelváltozás világos/fehér, sötét/fekete, vörös és zöldessárga változatait.

Terápia: a bőrbetegségek gyógyítása

A terapeuta szövegekben megőrződött kezelési eljárások alapján általánosságban elmondható, hogy a korabeli szakember elsősorban kenőcsöket, borogatásokat és kötéseket alkalmazott a bőrbetegségek gyógyításában.⁵³

A gyógyszerek alapanyagaként főként aromatikusan szagló növények szolgálták, amelyeket porrá zúzva kevertek különböző jóillatú olajokba, majd az így elkészült keveréket kenték fel a bőrre. Ritkább esetben a kiszáritott és porrá zúzott növényeket olaj használata nélkül szórták rá a megbetegedett bőrfelületre, ezt követően pedig borogatásokat is alkalmazhattak. A komplex, több kezelést magában foglaló receptek az i.e. első évezredből ismertek, emellett a felhasznált anyagok köre is kibővült erre a korszakra. A dermatológiával kapcsolatos terapeuta szöveghagyomány azonban az óbabilóni korszakra megy vissza, és az ebből a korszakból származó szövegek egy, a későbbitől eltérő képet mutatnak.⁵⁴ Az óbabilóni receptek legnagyobb része például *simplicia*,⁵⁵ vagyis egy adott betegség kezelésénél e receptek csupán egyetlen gyógyhatású anyag használatát írják le. Ezzel szemben az első évezredi szövegek akár kilencven növényt és egyéb anyagot is felsorolhatnak egy gyógyszer alapanyagaként.⁵⁶

A felhasznált gyógyhatású anyagok számának növekedése mellett a kezeléseket is egyre komplexebbé váltak az első évezredre. Amíg az óbabilóni források általában egy-két lépésből álló eljárásokat mutatnak be, addig az első évezredi szövegekben megjelennek olyan receptek, melyek akár egy tucat egymást követő kezelést írnak elő. E komplex terápiáknak valószínűleg több célja lehetett: egyrészt az olajba kevert aromatikusan szagló anyagok egyfajta fájdalomcsillapítóként szolgáltak, másfelől pedig a különböző borogatások és kötések folyamatos használata az adott bőrbetegség leszárításában játszhatott szerepet. Hogy a terápia részben a kiütés leszárítását célozta, jól mutatja egy újasszír rítusleírás, amely kezeléseket sorát követően az elszáradt bőrterület eltávolítására hívja fel a figyelmet:

⁵² A fiziognómiai ómen sorozat feldolgozásához l. Böck 2000. Az alsorozat bőrpanaszaihoz l. Kinnier-Wilson 1982; Böck 2000: 28-29.

⁵³ A Mezopotámiában alkalmazott terápiák áttekintéséhez l. Goltz 1974.

⁵⁴ Az óbabilóni korszakból származó terapeuta szövegek nagyrészt publikálatlanok vagy kézi kópia formájában ismertek (pl. BAM IV. 393, CUSAS 32 72 és 73, UET VI/3 895, H 170). A korpuszhoz l. Finkel 2004.

⁵⁵ BAM VII. 4-6. oldal.

⁵⁶ L. például BAM VII 9 i. kolumna 3-38 sorok és BAM VII. 11 9'-38' sorok.

A (ráolvasáshoz kapcsolódó) rítus (a következő): dörzsöld a kiütés felületét aromatikusan növényekkel, (majd) kend be sör-léből származó habbal. Tűzön szárítsd ki egy szamar bórét, zúzd össze (és) szórd (a kiütésre). Tűzön szárítsd algát (és) szórd a kiütésre. Tűzön szárítsd mirhát (és) szórd a kiütésre. Kend be a kiütés felületét több alkalommal egy bárány (gyapjából) vett *pókkal*⁵⁷. Törj össze szárított bőrt (és) szórd a kiütésre. Tűzön szárítsd ki egy vízibivaly bordáját (és) szórd a kiütésre. Zúzd-össze az „ezeket gyógyító”-növényt (és) kend a kiütés felületére több alkalommal. Dörzsöld a kiütés felületét egy kocsmárostól vett sör-lével. (Végül) húzd le a kiütés (elszáradt) felületét egy arany gyűrű segítségével.

Részlet a terapeuta szövegsorozat első fejezetének IV/V.³ táblájáról⁵⁷

A rítus egymásra következő kezelések sorából állt. A kezelések egy része növények bedörzsölését és különböző folyadékok felkenését jelentette, a legtöbb esetben azonban szárított anyagokat szórtak a bőrfelületre. A rítus legvégén az elszáradt kiütést eltávolították (*kāṣu* „megnyúz, meghámoz”) egy arany gyűrű segítségével. Az anyagok leggyakoribb felhasználási módja és a kiütés eltávolítás előtti állapota között mutatkozó párhuzam alapján úgy tűnik, hogy jelen gyógyító rítus analógiás mágiára megy vissza: a „hasonló hasonlót hoz létre” elvét követve, az ókori szakember valószínűleg azért alkalmazott túlnyomórészt tűzön szárított anyagokat, mert így látta biztosítottak, hogy a kezelés végére maga a kiütés is kiszárad.

A fentebb idézett rítus során alkalmazott eljárások gyakori szereplői más, dermatológiai problémák kezelését leíró terapeuta szövegeknek. E források alapján elmondható, hogy amíg a kenőcsök, borogatások és kötések visszatérő elemei a bőrbetegségek elleni küzdelemnek, addig kevés példát találunk a szövegkorpuszban a kiütés sebészeti úton történő eltávolítására.⁵⁸ Egy kisebb műtéti beavatkozást ír le valószínűleg egy újasszír szöveg, melyben egy szeg alakú bőrkinövéseket tartalmazó és gennyedző kiütés, talán egy fekély vagy tályog (*lamṣātu*)⁵⁹ kezeléséről van szó.⁶⁰ A gyógyító eljárás kezdetén az orvos egy penge segítségével belevág a megbetegedett bőrfelületbe, ezt követően pedig különböző anyagokkal (karneol, lazúrkő, kemencéből vett por stb.) dörzsöli be a megsebzett bőrfelületet. A szöveg a kezelés legvégén felhívja továbbá a figyelmet arra, hogy ha a bőrbetegség „bekerült a csont belsejébe” (*ina libbi eṣemti*), akkor a csontot fel kell vágni a benne rejlő genny eltávolítása céljából.⁶¹ A terapeuta szövegek alapján úgy tűnik azonban, hogy a legtrikább esetben került sor ilyen, vagy ehhez hasonló sebészeti beavatkozásokra. Ahogy azt az alább idézett szöveghely is mutatja, a kiütésben lévő genny eltávolításánál is inkább kötéseket alkalmaztak:

Kötözd be ezzel a három kötszerrel, egyenként 15 napra. Ha (a kiütés) nem gennyedik az első kötszernél, akkor kösd fel a másodikat, melynek belsejében gennyet fogsz találni, (úgyhogy) eltávolíthatod azt. (Ezt követően) csavarj fel vásznat (és) locsold be mézzel. Puhíts meg timsót (majd) helyezd a kiütésre. (Végül) kösd rá (a vásznat). Ha a (kiütés) belseje továbbra is kemény: „fehér növény” ditto, friss viasz ditto.

Részlet egy bőrbetegségekkel foglalkozó terapeuta szövegből⁶²

⁵⁷ BAM V. 494 iv. kolumna 3-6 sorok // BAM I. 34 7'-10' sorok. A szöveghely feldolgozásához l. Böck 2003: 178-179 és Bácskay – Simkó megjelenés előtt.

⁵⁸ Egy tályog lecsapolásáról van valószínűleg szó a terapeuta szövegsorozat első fejezetének első tábláján (BAM V. 480 iii. kolumna 57 sor – iv. kolumna 8 sor; l. Worthington 2005 és Scurlock 2014: 441-443). Egy további sebészeti beavatkozásról pedig a tüdőbetegségekkel foglalkozó sorozat harmadik táblája tudósít: a beteg mellkasában rekedt folyadékok eltávolítása céljából az orvos egy nyílást vágott fentről számítva a negyedik bordánál, majd egy ólom csövet helyezett ebbe a nyílásba (AMT 49, 4 iv'. kolumna 2'-9' sorok // BAM IV. 39 1'-9' sorok; l. Thompson 1931: 3-4; Labat 1954: 216-217; Kinnier Wilson 1996: 136; Haussperger 1999: 194; Stol 2004: 72; Scurlock 2004: 15; Scurlock – Andersen 2005: 46 3.93; Scurlock 2014: 485). A sebészet mezopotámiai orvoslásban játszott szerepének kérdéséhez l. Labat 1954, Geller 2010a: 3.

⁵⁹ Bottéro 1957-1971: 231-232; Scurlock – Andersen 2005: 228-229.

⁶⁰ BAM V. 580 iii. kolumna 15'-25' sorok. A szöveghely feldolgozásához l. Scurlock 2014: 550-551 és Steinert 2016: 216-217.

⁶¹ BAM V. 580 iii. kolumna 24'-25' sorok.

⁶² AMT 16, 5 ii. kolumna 3-8 sorok (Scurlock 2014: 440-441).

Az első két kötszer összeállítását és a hozzájuk használt anyagokat valószínűleg az idézett szöveghelyet megelőző szakasz foglalja össze a táblán. Ez a rész azonban túl töredékes, így sajnos nem rendelkezünk elegendő információval a kötszerek pontos mibenlétét illetően. Ennek ellenére jól látszik, hogy a fő cél a genny kifakasztása volt, melyet talán a kiütést fedő bőr felpuhításával próbálták elérni, e célból helyezhették fel az első kötést 15 napra. A recept alapján úgy tűnik, hogy ez nem mindig járt eredménnyel, ezért az előírt időszak elteltével újabb 15 napra egy második kötés került a kiütésre, melynek a kezelés végére fel kellett fakadnia. A harmadik kötszer egy mézzel bevont vászondarab volt, melyet puhított timsó kíséretében helyeztek fel. A recept végül egy alternatív kezelést ír elő arra az esetre, ha a kiütés belseje továbbra is kemény lenne a benne maradt gennytól. Az említett anyagok („fehér növény” és friss viasz) használatának módja azonban nem ismert, mert nem tudjuk pontosan, hogy az ismétlődésre utaló „ditto”-jel mire vonatkozik ebben a kontextusban.

A mezopotámiai terápia egy másik jellegzetessége, hogy nem különböztethető meg olyan kezeléseket, melyeket a korabeli szakember csak egy bőrbetegségnél vagy a bőrbetegségek fajtáinak egy meghatározott körénél alkalmazott. A dermatológiai probléma mibenlététől függetlenül mindig ugyanazok a módszerek (kenőcsök, borogatások stb.) jelennek meg a szövegekben, különbség csupán a felhasznált gyógyhatású anyagokban mutatkozik. Emellett azt is érdemes megjegyezni, hogy a különböző korszakokból származó források is hasonló képet mutatnak a kezelési módszereket és a használt anyagokat illetően. Ahogy arról fentebb szó volt, maguk a terápiák váltak összetettebbé az első évezredre. Az alábbi két szöveghely két óbabilóni táblán maradt fenn, az első a *sāmānu*- a második pedig a *kurāru*-betegség elleni kezelést ír le:

A *sāmānu*-betegség ellen: zúzz össze útkereszteződés⁶³ [porát⁶³] (és) sártököt, majd kend (a bőrre) olajjal és cédrus (olajjal) együtt. [...] és recitáld a ráolvasást.

Óbabilóni gyűjteményes tábla részlete⁶³

A „birka *kurāru*”-betegség ellen: datolyapálmából készült *liszt*⁶⁴ vízzel (keverve) és házi *qudru*-növény.

Óbabilóni gyűjteményes tábla részlete⁶⁴

Az első recept egy kenőcs összeállítását írja le, melyet minden bizonnyal a beteg bőrterületre kellett kenni, ezt követően pedig egy ráolvasást kellett recitálni; a ráolvasás *incipit*-jét azonban e recept nem adja meg. A második szöveghely értelmezésével kapcsolatosan a legfontosabb probléma, hogy nem derül ki belőle pontosan, milyen módszert alkalmazott a korabeli szakember a *kurāru*-betegség gyógyításában. Ebből következően e kezelés jelenthette egy kenőcs vagy egy borogatás alkalmazását, illetve kisebb mértékben az is elképzelhető, hogy az anyagokkal beszórták a beteg bőrterületet. A terápia során alkalmazott módszert illető bizonytalanság mellett felvetődik a kérdés, hogy a recept valóban a birkák bőrén jelentkező *kurāru*-betegség gyógyítására vonatkozott-e.⁶⁵ Ez kevésbé tűnik valószínűnek, a szöveg itt sokkal inkább egy olyan speciális bőrbetegségre utalhat, amely az ókori szakember értelmezésében birkákon és embereken egyaránt megjelenhetett.⁶⁶ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ugyanaz a modern értelemben vett dermatológiai

⁶³ H 170 A oldal 7'-8' sorok (Cavigneaux – Al-Rawi 1993: 104-105).

⁶⁴ UET VI/3 895 előlap 1-4 sorok (TUAT NF 5 36).

⁶⁵ Vö. TUAT NF 5 36 lj. 60.

⁶⁶ Az áldozati- és haszonállatként tartott birkák bőrrel és az azon megjelenő kiütésekkel a korabeli szakember többféleképpen kerülhetett kapcsolatba. A szőr lenyírása vagy a levágott állat bőrének kikészítése például jó alkalmat kínálhatott számára, hogy a kiütéseket és egyéb elváltozásokat vizsgálja. Egyes források továbbá arról tudósítanak, hogy az áldozati célra szánt birkáknak minden szempontból makulátlannak kellett lenniük. Mivel csak a tökéletes állapotban lévő állat került felhasználásra, a kiválasztást egy alapos, a bőrre is kiterjedő vizsgálat előzhette meg. A jósláshoz használt bányókkal kapcsolatban l. Maul 2013: 29-30, az állatgyógyászathoz pedig CAD A/2 347, CAD M/2 199, Oppenheim 1978: 646 és 660 lj. 150, Cohen 1983, Pardee 1985: 73-76, Stol 2011: 378-402, Parys 2014: 5, Panayotov 2015: 486-489.

probléma sújtotta az állatot és a beteget. Az orvos valószínűleg külső jellegzetességek alapján kapcsolt össze számunkra különböző bőrbetegségeket, melyeket aztán a hordozótól (ember vagy birka) függetlenül „birka *kurāru*”-nak nevezett el. Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy a „birka *kurāru*” kifejezés egyedül az itt tárgyalt szöveghelyről ismert.

A *sāmānu*- és *kurāru*-betegség ellen írt receptek az i.e. első évezredben is megjelennek. E receptek egyik legátfogóbb gyűjteményét a terapeuta szövegsorozat első fejezetének IV/V.⁶⁷ táblája tartalmazza. Ugyanez a tábla foglalkozik továbbá az előző fejezetben tárgyalt másik két bőrproblémával, a kiütés vörös színére utaló *rišūtu*, valamint a viszketésre vonatkozó *ekketu* betegségekkel. Érdeemes megjegyezni, hogy e tábla mind a négy dermatológia problémát a fejhez kapcsolódóan tárgyalja, közülük azonban csak a *kurāru* jelenik meg jellemzően ezen a testrészen. A *sāmānu* ezzel szemben a tarkón, a vállakon, a melleken és a combokon is lokalizálható.⁶⁸ Hasonlóképp az *ekketu* a diagnosztikai ómensorozat fentebb tárgyalt sorai alapján körben beboríthatja a csípőt, a *rišūtu* pedig jelentkezhet a talp (*šahūru*) vagy a törzs (*pagru*) egy közelebből meg nem határozható pontján.⁶⁹ Ennek fényében még inkább feltűnő a hasonlóság a kezelési módszerek között, amelyeket a terapeuta szövegek e négy betegséggel kapcsolatban mutatnak.

Ha a páciáns fejét *ekketu* és *rišūtu* borítja be, zúzd össze *kibrītu*-ként, keverd cédrus olajába (és) kend fel.

Ha ditto, piríts *kibrītu*-ként, (keverd) olajba (és) hűtsd le (vele a beteg) fejét. Piríts sóból vett salétromot, (keverd) olajba (és) hűtsd le (vele a beteg) fejét.

Részlet a terapeuta szövegsorozat első fejezetének IV/V.³ táblájáról⁷⁰

Mindkét recept olajba kevert anyagokat (kén és salétrom) említ, amelyeket aztán kenőcsként használtak fel. Mivel a második recept a beteg fejének lehűtését (*kašū*) jelöli meg az eljárás céljaként, elképzelhető, hogy a terápia kiütésekre jellemző viszketés, esetleg az égető érzés megszüntetésére irányult. A fej lehűtése szerephez jut a *sāmānu*-val foglalkozó receptekben, melyek az iméntihez hasonló kenőcsök, illetve kötések használatáról tanúskodnak.

Ha a beteg fejét *sāmānu* ragadta meg, (ami először) vörössé változtatja azt, (majd) összemegy (és) lecsillapodik, ezután pedig (ismét) megnő, zúzd egybe „kutyanyelv”-növény magját, [...] szezám porát, *baltu-fa elhalt*² fájának porát, szezám porát, maláta porát, *gurummaru*-fárol származó kiszárított „galambürülék” (és) *ēdu*-növény magját, gyúrd össze a *kasū*-növény meleg levélével, (majd) borotvöld meg, hűtsd le (és) kösd be a fejét.

A tábla szerint: ha a beteg fejét *sāmānu* ragadta meg, zúzd egybe ezt a 9 gyógyszert: egy öreg ház mészkő küszöbéről származó por, fenyőnövő friss „fehér növény”, „kutyanyelv”-növény magja, szezám levágott darabjai egy szita aljáról, szezámkorpa pora, maláta ..., „galambürülék”, a *biššūr atāni* kagyló héja (és) az *ēdu*-növény magja. Kend be a fejét több alkalommal olajjal és cédrus levélével, szórd rá ezeket a gyógyszereket, kötdzd be és (a beteg) fel fog épülni.

Részlet a terapeuta szövegsorozat első fejezetének IV/V.³ táblájáról⁷¹

⁶⁷ Az *incipit* és kolofón hiányában kérdéses a szöveg (BAM V. 494) pontos helye a terapeuta szövegsorozatban; l. BAM V. xxix; Böck 2003: 166; Scurlock 2014: 297; Panayotov 2016: 59 n. 1; Panayotov megjelenés előtt; Bácskay – Simkó megjelenés előtt.

⁶⁸ Vö. Beck 2015: 38.

⁶⁹ BAM IV. 383 l és 13 sorok. Az *incipit* első felének olvasata kérdéses: ez egyik javaslat szerint az itt szereplő szó a *šá-hu-ri-šū* = *šahūrīšu* („az ő talpának a [...]”), melyet egy kitorított szakasz előz meg a szövegben (Scurlock – Andersen 2005: 211 10.12); a másik értelmezés alapján pedig a kitorrés utáni jelsor olvasata *ša pag-ri-šū* = *ša pagrīšu* („az ő testének a [...]”) (CAD R 382).

⁷⁰ BAM V. 494 i. kolumna 33’-34’ sorok // BM 41282(+) ii. kolumna 5’-7’ sorok; l. továbbá BAM I. 3 i. kolumna 3-4 sorok és BAM I. 33 19 sor. A szöveghely feldolgozásához l. Fincke 2011: 199 és Bácskay – Simkó megjelenés előtt.

⁷¹ BAM V. 494 i. kolumna 35’-41’ sorok. A szöveghely feldolgozásához l. Kinnier Wilson 1994: 113-114 és Bácskay – Simkó megjelenés előtt.

Az itt idézett receptekhez hasonló képet mutat egy farmakológiai lista, amely a *sāmānu*-betegség gyógyításához használt növények felsorolását tartalmazza, és beszámol emellett a gyógyszer elkészítésének módjáról is.

<i>tarpīsu</i>	: gyógynövény <i>sāmānu</i> ellen	: összezúzni, olajjal felkenni
<i>amhara</i>	: gyógynövény <i>sāmānu</i> ellen	: összezúzni, forró vajjal felkenni
„tengerész”-növény pora (és) gyümölcsének összezúzott héja	: gyógynövény <i>sāmānu</i> ellen	: ditto
az <i>Amadānu</i> -hegy növénye elsőosztályú sörben (és) a <i>Habhu</i> -hegy ki nem szárított (növénye)		: összezúzni, ditto
<i>kurkanū</i>	: gyógynövény <i>sāmānu</i> ellen	: összezúzni, olajjal felkenni
<i>pizalluru</i>	: gyógynövény <i>sāmānu</i> ellen	: ditto
<i>kamantu</i>	: gyógynövény <i>sāmānu</i> ellen	: ditto
<i>šaṣumtu</i>	: gyógynövény <i>sāmānu</i> ellen	: ditto
<i>kamūnu</i>	: gyógynövény <i>sāmānu</i> ellen	: ditto

Részlet egy farmakológiai listából⁷²

A *kurāru*-betegség ellen használt receptek legnagyobb gyűjteménye a terapeuta szövegsorozat IV/V. táblájának harmadik kolumnájában maradt fenn. E betegség gyógyítása során is javarészt kötéseket és kenőcsöket alkalmaztak. Az alábbi szöveghely két komplex terápiát ír le, melyek a beteg bőrterület egymást követő kenéséből és kötözéséből álltak, ezt a *kurāru* felületének mosása és borotválása egészítette ki.

Ha a beteg fejét *kurāru* ragadta meg, zúzd össze „Nisaba ürülékét” (és) dörzsöld be (vele a kelést). Borotválj meg reggel a *kurāru*-t, távolítsd el a *száradt hámréteget*⁷², mosd meg sörrel, szórd rá egy puszpángfa porát (és) kötd be. Távolítsd el a kötést lefekvés előtt, és vedd rá (a beteget), hogy egyen. Mosd meg (a kelést) sörrel, (és) köss rá egy puszpángfa porából, *elammakku*-fa porából, *kalmarhu*-fa porából, „Nisaba ürülékéből” (és) pirított *kasū*-növényből (készült) kötést. Távolítsd el reggel a kötést (és) borotválj meg (a kelést). Száríts ki (és) zúzz össze *suādu*-növényt (és) cédrust [...]. Mosd meg (a kelést) *kasū*-növényből származó levével [...] puszpángfa pora, *elammakku*-fa pora, *kalmarhu*-fa pora [...]

Ha ditto, borotválj meg a fejét, kend be rossz szagú olajjal, (amit aztán) lefekvés előtt távolítsd el. Zúzz egybe [...] gyökerét, *kumāhu*-fa gyökerét, „madárfészek piszkát”, *tarmuš*-növényt, *qutrātu*-növény magját (és) [...], kend be a fejét egy tehén vizeletével, (majd) mosd le sörrel, (és) [...] *kasū*-növény levében. Borotválj meg a fejét. Szárítsd ki, törd össze, szitáld meg (és) gyúrd össze *kasū*-növény levében (ezt) a 11 növényt: *šunū*-fa magja, mandragóra magja, len magja, *kammantu*-növény magja, *urānu*-fa levele, *baltu*-fa, *rušrušu*-növény, *šaṣumtu*-növény, *kurkanū*-növény, *saggilātu*-növény, *mirišmara*-növény levele. Száríts ki, törj össze (és) szitálj meg egy újabb (adagot), keverd össze elsőosztályú sörben és ecetben. Kösd be a fejét és ne távolítsd el (a kötést) három napig. Mosd meg (a kelést) meleg vizelettel a negyedik nap, amikor eltávolítod (a kötést).

Részlet a terapeuta szövegsorozat első fejezetének IV/V.⁷³ táblájáról⁷³

Konklúziók

A bőrbetegségek mezopotámiai orvoslásban játszott fontos szerepét két tényező mutatja: egyrészt e betegségekkel az orvosi szövegek valamennyi típusa önálló szövegegységekben vagy külön táblákon foglalkozik, másrészt pedig a források sokféle terminust használnak a különböző bőrbetegségek jelölésére. E terminusok egy része a természetben előforduló anyagokkal áll kapcsolatban, melyek egy-egy jellemző tulajdonsága szolgált a megnevezés alapjául (pl. a *pendū*-kiütés esetén az azonos nevű kő színe vagy

⁷² BAM I. ii. kolumna 12-20 sorok (Attia – Buisson 2012: 27).

⁷³ BAM V. 494 iii. kolumna 24'-35' // BAM II. 156 25-39 sorok. A szöveghely feldolgozásához l. Kinnier Wilson 1994: 113-114 és Bácskay – Simkó megjelenés előtt.

jellegzetes alakja). Máskor pedig a betegségnevé az adott bőrpanasz leginkább jellegzetes szimptomájára reflektál (pl. a „vörösség” jelentésű *rišūtu* vagy a „viszketés” jelentésű *ekketu* terminusok). A bőrpanaszokhoz kapcsolódó szimptóma leírások elsősorban a páciens bőrfelületén érzékelt kiütések alakjára, színére, hőmérsékletére, keménységére és váladékozására fókuszálnak, és utalnak emellett az egyéb panaszokkal történő együttes előfordulásra is. A diagnosztikai és a fiziognómiai szövegekben a dermatológiai problémák zöme a fejhez vagy a fej egy meghatározott részéhez kapcsolódott. Ez azonban valószínűleg nem a bőrbetegségek jellegzetesen mezopotámiai megítélését bizonyítja, hanem inkább a fej korabeli diagnosztikában elfoglalt kiemelt szerepéből következhetett.

A terápiát illetően általánosságban elmondható, hogy a korabeli szakember ugyanazt a néhány módszert alkalmazta a különböző dermatológiai problémák gyógyításánál. A szövegek főként kenőcsök, kötések és borogatások használatáról tanúskodnak, melyeket a beteg bőrfelület lemosása, megborotválása és gyógyhatású anyagokkal történő beszórása egészített ki. Ezzel szemben a betegség sebészeti úton történő kezelésére csupán elvétve találunk példát. Modern orvosi értelemben véve e terápiák nem feltétlenül tűnnek célravezetőnek, mivel legtöbbször a betegséget kiváltó okok megszüntetése helyett csupán a szimptomák enyhítésére fókuszálnak. Az olajokba kevert gyógyhatású anyagok például „lethűthették” (*kašū*) a bőrt, ezáltal csökkentve a szárazságot, viszketést vagy égető érzést. Hasonlóképp a borogatások hosszantartó használata a kiütés kifakadásához vezethetett, mivel azok felpuhították a felette lévő bőrfelületet. Mindemellett ismertek olyan kezelések, melyek inkább mágikus, mintsem orvosi jellegűek. Úgy tűnik tehát, hogy a dermatológia problémák kezelése a legtöbb esetben nem járt eredménnyel. Ha figyelembe vesszük továbbá azokat az anyagokat, melyeket a korabeli szakember a beteg bőrfelületre helyezett, akkor valószínűnek látszik, hogy a terápia a betegség gyógyulásának elősegítése helyett annak elhúzódásához vezetett. Erre utal többek között a különböző helyekről származó porok és piszok, valamint a vizelet és ürülék ez irányú használata, illetve azon szöveghelyek gyakorisága, melyek a kezeléseket ismétlését írják elő.

Rövidítések

- AMT Thompson, Reginald Campbell: *Assyrian Medical Texts*. London: Oxford University Press, 1923.
- BAM I-VI Köcher, Franz: *Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen I-VI*. Berlin: Walter de Gruyter, 1963-1980.
- BAM VII Geller, Markham J.: *Renal and Rectal Disease Texts (Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen VII)*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2005.
- BM British Museum (múzeumi szám)
- CAD Oppenheim, A. Leo *et al.* (ed.): *The Assyrian Dictionary of the University of Chicago*. Chicago: The Oriental Institute, 1956-2010.
- CT XIX Thompson, Reginald Campbell: *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum XIX*. London: Trustees of the British Museum, 1904 (reprint 1965).
- CT LI Walker, Christopher B. F.: *Miscellaneous Texts (Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum LI)*. London: The Trustees of the British Museum, 1972.
- CUSAS 32 George, Andrew R.: *Mesopotamian Incantations and Related Texts in the Schøyen Collection (Cornell University Studies in Assyriology and Sumerology 32)*. Bethesda, Maryland: CDL Press, 2016.
- H Tell Haddad (ásatási szám)

- KAR Ebeling, Erich: *Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts* 1-2 (Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 28, 34). Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1919, 1920-1923
- MSL III Hallock, Richard T. – Landsberger, Benno – Schuster, H. S. – Sachs, A: *Das Syllabar A / Das Vokabular Sa / Das Vokabular Sb / Berichtigungen und Nachträge zu MSL II / Indices zu MSL II* (Materialien zum sumerischen Lexikon III) Roma: Pontificium Institutum Biblicum, 1955.
- MSL IX Landsberger, Benno – Civil, Miguel: *The Series HAR-ra = hubullu. Tablet XV and related texts. With Additions and Corrections to MSL II, III, V and VII* (Materialien zum sumerischen Lexikon IX). Roma: Pontificium Institutum Biblicum, 1967.
- MSL XIV Civil, Miguel. – Green, Margaret W. – Lambert, Wilfred G.: *Ea A = naqu, Aa A = naqu with their Forerunners and Related Texts* (Materialien zum sumerischen Lexikon XIV). Roma: Pontificium Institutum Biblicum, 1979.
- MSL XVII Cavigneaux, Antoine – Güterbock, Hans G. – Roth, Martha T. – Farber, Gertrud: *The Series Erim-ħuš = anatu and An-ta-gál = šaqû* (Materialien zum sumerischen Lexikon XVII). Roma: Pontificium Institutum Biblicum, 1985.
- PBS XII/1 Langdon, Stephen: *Sumerian Grammatical Texts* (Publications of the Babylonian Section XII/1) Philadelphia: University Museum, 1917
- SpTU I Hunger, Hermann: *Spätbabylonische Texte aus Uruk I* (Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 9). Berlin: G. Mann, 1976.
- SpTU IV von Weiher, Egbert: *Uruk, Spätbabylonische Texte aus dem Planquadrat U 18* Spätbabylonische Texte aus Uruk IV, Ausgrabungen in Uruk-Warka 12). Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1993.
- TUAT NF 5 Janowski, Bernd – Schwemer, Daniel (eds.): *Texte zur Heilkunde* (Texte aus der Umwelt des Alten Testaments Neue Folge 5). Gütersloh: Gütersloher Verlag.
- UET VI/3 Schaffer, Aaron – Ludwig, Marie-Christine: *Literary and Religious Texts* (Ur Excavation Texts VI/3). London: British Museum Press, 2006.

Bibliográfia

- ATTIA, Annie – BUISSON, Gilles 2012: BAM 1 et consorts en transcription. *Le Journal des médecines cuneiformes* 19, 22-50.
- BÁCSKAY, András 2014: Betegségek az ókori Mezopotámiában. Az ún. „standard babilóniai betegséglista”. *Magyar Orvosi Nyelv* 2014/1, 13–25.
- BÁCSKAY, András – SIMKÓ, Krisztián 2012: *Leitfaden der Beschwörungskunst*, some remarks on a well-known text. *NABU* 2012/3 no. 52.
- BÁCSKAY, András – SIMKÓ, Krisztián megjelenés előtt: Edition of BAM 494: The fifth tablet of UGU or a compilation of recipes against the skin diseases of the head. *Le Journal des médecines cuneiformes*.
- BECK, Susanne 2015: Sāmānu as a Human Disease. *Le Journal des médecines cuneiformes* 26, 33-46.
- BOTTÉRO, Jean 1957-1971: Geschwulst, Geschwür, Hautkrankheiten. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 3, 231-233.
- BOTTÉRO, Jean 1975: Antiquités assyro-babyloniennes. *École pratique des hautes études. IVe section, Sciences historiques et philologiques. Annuaire 1974-1975*, 95-144.
- BÖCK, Barbara 2000: *Die babylonisch-assyrische Morphoskopie* (Archiv für Orientforschung Beiheft 27). Wien: Selbstverlag des Instituts für Orientalistik der Universität Wien.

- BÖCK, Barbara 2003: Hauterscheinungen in altmesopotamischer Divination und Medizin Teil 1: Das *kurāru*-Mal. *Aula Orientalis* 21, 161-184.
- BÖCK, Barbara 2014: *The Healing Goddess Gula* (Culture and History of the Ancient Near East 67). Leiden – Boston: Brill.
- CAVIGNEAUX, Antoine – Al-Rawi, Farouk 1994: New Sumerian Literary Texts from Tell Haddad (Ancient Meturan): A First Survey. *Iraq* 55, 91-105.
- COHEN, Chaim 1983: The Ugaritic Hippocratic Texts and BAM 159. *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 15, 1-12.
- COLLINS, Timothy Joseph 1999: *Natural Illness in Babylonian Medical Incantations*. Chicago, Illinois (disszertáció kézírata).
- CUNNINGHAM, Graham 1997: „*Deliver Me from Evil*”: *Mesopotamian Incantations, 2500-1500 BC*. (Studia Pohl: Series Maior 17). Roma: Pontificio Istituto Biblico.
- FINCKE, Jeanette 2011: Spezialisierung und Differenzierung im Bereich der altorientalischen Medizin: Die Dermatologie am Beispiel der Symptome *simmū matqūtu*, *kalmātu* (*matuqtu*), *kibšu*, *kiššatu* und *gurištu*. In: G. J. Selz (ed.), *The Empirical Dimension of Ancient Near Eastern Studies* (Wiener Offene Orientalistik 6). Wien: LIT. Pp. 159-208.
- FINKEL, Irving L. 1998: A Study in Scarlet: Incantations against Samana. In: S. M. Maul (ed.), *Festschrift für Rykle Borger zu seinem 65. Geburtstag am 24. Mai 1994. tikip santakki mala bašmu...* (Cuneiform Monographs 10). Groningen: Styx. Pp. 71-106.
- FINKEL, Irving L. 2004: Old Babylonian medicine at Ur : lettre aux éditeurs. *Le Journal des Médecines Cuneiformes* 4, 26.
- GELLER, Markham J. 2000: Incipits and Rubrics. In: A. R. George – I. L. Finkel (eds.), *Wisdom, Gods and Literature. Studies in Assyriologie in Honour of W. G. Lambert*. Winona LAKE, Indiana: Eisenbrauns. Pp. 225-258.
- GELLER, Markham J. 2010: Skin disease and the doctor. *Le Journal des médecines cuneiformes* 15, 40-57.
- GELLER, Markham J. 2010a: *Ancient Babylonian Medicine. Theory and Practice*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- GELLER, Markham J. 2014: *Melothesia in Babylonia. Medicine, Magic, and Astrology in the Ancient Near East* (Science, Technology, and Medicine in Ancient Cultures 2). Boston – Berlin – München: Walter de Gruyter.
- GOLTZ, Dietlinde 1974: *Studien zur altorientalischen und griechischen Heilkunde: Therapie – Arneibereitung – Rezeptstruktur* (Sudhoffs Archiv Beiheft 16). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- HAUSSPERGER, Martha 1999: Das „Fachbuch“ der Erkrankungen der Atmungsorgane. *Zeitschrift für Assyriologie* 89, 165-200.
- HAUSSPERGER, Martha 2000: Einige medizinische Anmerkungen zum Text BAM 3. In: S. Graziani (ed.), *Studi sul Vicino Oriente antico. Dedicata alla memoria di Luigi Cagni* (Dipartimento di Studi Asiatici, Series Minor LXI). Napoli: Istituto Universitario Orientale. Pp. 439-450.
- HEEBEL, Nils P. 2000: *Babylonisch-assyrische Diagnostik* (Alter Orient und Altes Testament 43). Münster: Ugarit Verlag.
- HEEBEL, Nils P. 2008: Warzen, Beulen und Narben. Eine Sammlung medizinischer Rezepte und physiognomischer Beobachtungen aus Assur gegen Gesichtsmale. In: R. J. van der Speck (ed.), *Studies in Ancient Near Eastern World View and Society, Presented to Marten Stol on the Occasion of his 65th Birthday, 10 November 2005, and his Retirement from the Vrije Universiteit Amsterdam*. Bethesda – Maryland: CDL Press. Pp. 161-171.
- Hruša, Ivan 2010: *Die akkadische Synonymenliste malku = šarru. Eine Textedition mit Übersetzung und Kommentar* (Alter Orient und Altes Testament 50). Münster: Ugarit-Verlag.

- Jean, Cynthia 2006: *Le magie néo-assyrienne en contexte. Recherches sur le métier d'exorciste et la concept d'āšipūtu* (States Archives of Assyria Studies 17). Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- JOHNSON, Cale J. 2015: Depersonalised Case Histories in the Babylonian Therapeutic Compendia. In: J. C. Johnson (ed.), *In the Wake of the Compendia. Infrastructural Contexts and the Licensing of Empiricism in Ancient and Medieval Mesopotamia* (Science, Technology, and Medicine in Ancient Cultures 3). Berlin: de Gruyter. Pp. 289-316.
- JOHNSON, Cale J. megjelenés előtt: The New Perspective on Babylonian Medicine: The Architectonic Approach and the Emergence of Secular Models in Mesopotamian Scientific Thought. In: U. Steinert (ed.), *Assyrian and Babylonian Scholarly Text Catalogues: Medicine, Magic and Divination (Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen)*. Berlin: de Gruyter.
- KINNIER-WILSON, James V. 1982: Medicine in the Land and Times of the Old Testament. In: T. Ishida (ed.), *Studies in the Period of David and Salomon and Other Essays. Papers Read at the International Symposium for Biblical Studies, Tokyo, 5-7 December, 1979*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns. Pp. 337-365.
- KINNIER-WILSON, James V. 1994: The Sāmānu Disease in Babylonian Medicine. *Journal of Near Eastern Studies* 53, 111-115.
- KINNIER-WILSON, James V. 1996: Diseases of Babylonia: an examination of selected texts. *Journal of the Royal Society of Medicine* 89, 135-140.
- KÖCHER, Franz 1995: Ein Text medizinischen Inhalts aus dem neubabylonischen Grab 405. In: R. M. Boehmer – F. Pedde – B. Salje (eds.), *Uruk. Die Gräber* (Ausgrabungen in Uruk-Warka, Endberichte 10). Mainz am Rhein: Philipp von Zabern. Pp. 203-271.
- KRAUS, Fritz Rudolf 1939: *Texte zur babylonischen Physiognomatik* (Archiv für Orientforschung Beiheft 3). Berlin: Ernst Weidner.
- LABAT, René 1951: *Traité akkadien de diagnostics et pronostics médicaux I: transcription et traduction*. Paris: Academie internationale d'histoire des sciences.
- LABAT, René 1954: À propos de la chirurgie babylonienne. *Journal asiatique* 242, 207-218.
- MAUL, Stefan M. 2013: *Die Wahrsagekunst im Alten Orient. Zeichen des Himmels und der Erde*. München: Verlag C.H. Beck.
- OPPENHEIM A. Leo 1978: Man and Nature in Mesopotamian Civilization. *Dictionary of Scientific Biography* 15, 634-666.
- PANAYOTOV, Strahil V. 2015: Recenzió O. Loretz: Hippologia Ugaritica 2011. *Bibliotheca Orientalis* 72, 484-489.
- PANAYOTOV, Strahil V. 2016: Fragments of the Nineveh Medical Composition IGI join UGU. *Le Journal des médecines cuneiformes* 27, 59-67.
- PANAYOTOV, Strahil V. megjelenés előtt: Notes on the Assur Medical Catalogue with comparison to the Nineveh Medical Encyclopaedia. In: U. Steinert (ed.), *Assyrian and Babylonian Scholarly Text Catalogues: Medicine, Magic and Divination (Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen)*. Berlin: de Gruyter.
- PARDEE, Dennis 1985: *Ras Shamra-Ougarit 2: Les textes hippiatriques* (Publications de la Mission Archéologique Française de Ras Shamra-Ougarit, Mémoire no. 53). Paris: Éditions Recherche sur les civilisations.
- PARYS, Magalie 2014: Édition d'un texte médical thérapeutique retrouvé à Assur (BAM 159). *Le Journal des médecines cuneiformes* 23, 1-88
- PAULUS, Susanne 2014: *Die babylonischen Kudurru-Inschriften von der kassitischen bis zur frühneubabylonischen Zeit. Untersucht unter besonderer Berücksichtigung gesellschafts- und rechtshistorischer Fragestellungen* (Alter Orient und Altes Testament 51). Münster: Ugarit-Verlag.

- SCHUSTER-BRANDIS, Anais 2008: *Die Steine als Schutz- und Heilmittel. Untersuchung zu ihrer Verwendung in der Beschwörungskunst Mesopotamiens im 1 Jt. v. Chr.* (Alter Orient und Altes Testament 46). Münster: Ugarit-Verlag.
- SCURLOCK, JoAnn 2004: From Esagil-kīn-apli to Hippocrates. *Le Journal des médecines cuneiformés* 3, 10-30.
- SCURLOCK, JoAnn 2014: *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine* (Writings from the Ancient World 36). Atlanta, Georgia: SBL Press.
- SCURLOCK, JoAnn – Andersen, Burton R. 2005: *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine. Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses.* Urbana – Chicago: University of Illinois Press.
- STEINERT, Ulrike 2013: Fluids, Rivers, and Vessels: Metaphors and Body Concepts in Mesopotamian Gynaecological Texts. *Le Journal des médecines cuneiformés* 22, 1-23.
- STEINERT, Ulrike 2016: Körperwissen, Tradition und Innovation in der babylonischen Medizin. *Paragrana* 25, 195-254.
- STOL, Marten 1993: *Epilepsy in Babylonia* (Cuneiform Monographs 2). Groningen: Styx.
- STOL, Marten 2000: *Birth in Babylonia and the Bible: Its Mediterranean Setting* (Cuneiform Monographs 14). Groningen: Styx.
- STOL, Marten 2004: An Assyriologist Reads Hippocrates. In: H. F. J. Horstmanshoff – M. STOL (eds.), *Magic and Rationality in Ancient Near Eastern and Graeco-Roman Medicine* (Studies in Ancient Medicine 27). Leiden – Boston: Brill. Pp. 63-78.
- STOL, Marten 2009-2011: Samana. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 12, 609-611.
- STOL, Marten 2011: Kapitel 10: Pferde, Pferdekrankheiten und Pferdemedizin in altbabylonischer Zeit. In: O. Loretz, *Hippologia Ugaritica. Das Pferd in Kultur, Wirtschaft, Kriegführung und Hippatrie Ugarits - Pferd, Esel und Kamel in biblischen Texten - Mit einem Beitrag von M. Stol über Pferde, Pferdekrankheiten und Pferdemedizin in altbabylonischer Zeit* (Alter Orient und Altes Testament 386). Münster: Ugarit-Verlag. Pp. 363-402.
- THOMPSON, Reginald Campbell 1931: Assyrian Prescriptions for Diseases of the Chest and Lungs. *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale* 31, 1-29.
- WASSERMAN, Nathan 2007: Between Magic and Medicine – Apropos of an old Babylonian therapeutic text against *kurārum* disease. In: I. L. Finkel – M. J. Geller (eds.), *Disease in Babylonia* (Cuneiform Monographs 36). Leiden – Boston: Brill. Pp. 40–61.
- WIGGERMANN, Frans A. M. 2011: The Mesopotamian Pandemonium. A Provisional Census. *Studi e materiali di storia delle religioni* 77, 298-322.
- WORTHINGTON, Martin 2005: Edition of UGU I (= BAM 480 etc.). *Le Journal des Médecines Cuneiformés* 5, 6-43.
- ZIMMERN, Heinrich 1915: Zu den “Keilschrifttexten aus Assur religiösen Inhalt”. *ZA* 30, 206-229.